

Кузьміна С. Л.

КИЇВСЬКІ АКАДЕМІСТИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. ПРО СУТНІСТЬ ОСВІТИ

У статті проаналізовано погляди київських академічних філософів ХІХ – початку ХХ ст. Сильвестра Гогоцького, Памфіла Юркевича, Петра Ліницького, Маркеліна Олесницького, згідно з якими освіта – це вираження сутнісних рис і особистісне втілення філософії, шлях духовного самовдосконалення людини.

Ключові слова: київська академічна філософія ХІХ – початку ХХ ст., філософія освіти, сутність освіти.

Феномен освіти вивчають різні гуманітарні науки, а для педагогічних наук це взагалі основний об'єкт досліджень. Однак чи насправді наукове пізнання, спираючись лише на емпіричні факти, здатне виразити сутність освіти? У сучасних педагогічних словниках освіти тлумачать через категорію соціалізації – розвиток особистості протягом усього життя в процесі засвоєння і відтворення культури, пристосування до суспільства за допомогою виховання і навчання [1; 5; 6; 10]. Таким чином, педагогічні науки залишають поза увагою саму людину, що на практиці спричинюється до перетворення школи на заклад, де дітям не допомагають розкриватись як особистостям, а, навпаки, виховують їх за однаковим зразком. У Німеччині усвідомлення на зламі 1960–1970-х рр. «антропологічної відсталості» теоретичної педагогіки зумовило її з'єднання з філософією в єдиному русі педагогічної антропології, який постає як альтернатива знеособленню людини в постмодернізмі та структуралізмі. Очевидно, сьогодні, коли українська школа дезорієнтована нескінченними реформами, які, на жаль, її лише дегуманізують, педагогам-науковцям, визначаючи й обґрунтовуючи пріоритети розвитку національної освіти, варто звернутися до філософії. Безумовно, при цьому потрібно студіювати праці іноземних мислителів, але важливо також подбати і про збереження власної культурної специфіки, розкриваючи філософські підвалини, на яких розвивалися національні педагогічні традиції. Це передбачає не лише ревізію вже існуючих концепцій минулого, а й відродження пам'яті у зонах, які до цього вважали історично незначними і неважливими. В одній з таких «зон забуття» до останнього часу перебувала педагогічна спадщина професорів філософії Київської духовної академії та Університету Св. Володимира.

Упродовж останніх двадцяти років київська академічна філософія ХІХ – початку ХХ ст. подала об'єктом спеціальних студій в історії філософії: як цілісний феномен й у спеціальних аспектах її вивчали О. Абрамов, В. Козловський, Н. Мозгова, В. Нападиста, О. Сарапін, А. Тихолаз, М. Ткачук та ін. Утім, лише в поодиноких випадках сучасні дослідники зверталися до філософсько-педагогічної проблематики в творчості київських академічних філософів зазначеного періоду, аналізуючи їхній досвід викладання філософії (М. Ткачук) і вивчаючи роль у розвитку педагогічної освіти в Києві (Н. Мозгова). Мета цієї розвідки – узагальнити доробок київської академічної традиції ХІХ – початку ХХ ст. з осмислення сутності освіти.

Вивчення феномену освіти в київській академічній традиції ХІХ – початку ХХ ст. відбувається у кількох дисциплінарних сферах – загальнофілософській, морально-богословській і власне філософсько-педагогічній. Зокрема, Петро Ліницький пов'язує тему освіти з вічною проблемою сутності філософії. На його думку, психологічне підґрунтя освіти становить «недоступна раціональному аналізу здатність людини до самовизначення і самовдосконалення», а її «пусковим механізмом» є загальнолюдська потреба утворення керівних ідей пізнання і практичної діяльності [7, с. 5, 8]. Саме задовольняючи цю потребу, вважає вчений, окрема людина і людство взагалі творять філософію – певний спосіб думки, сприйняття світу і спосіб життя. А згодом нехтування філософією прирівнюють до нехтування освітою [8, с. 5]. Сама ж філософія – це світоглядна система органічно пов'язаних між собою абстрактних і універсальних понять (на кшталт буття, пізнання, істини тощо), які поширюються на все, що можна пізнати, охоплюють різні сторони людського життя. Ця особливість філософії, на думку Ліницького, надає їй надзви-

чайного освітньо-виховного значення завдяки тому, що, долаючи розриви між словом і ділом, знанням і життям, теорією і практикою, зводить у цілісний космос внутрішній світ особистості, а у зовнішньому світі суспільства знімає, спираючись на загальнолюдський здоровий глузд, поділ людей за класовими чи інтелектуальними ознаками [9, с. 9–11]. Здається, екстраполяція філософії на освіту перетворює її тут на інструмент уніфікації мислення і діяльності людини за якимось стандартом однакових для всіх «загальних понять». Проте можливість чистого поняття як «абсолютно відстороненої думки» існує для мислителя лише в ідеалі, а в реальному житті воно засвоюється і відтворюється із «суб'єктивними домішками» конкретної особи, набуваючи у світогляді кожної людини яскравого особистого забарвлення.

Але, за Ліницьким, не кожна філософія може стати справжньою освітою – рушієм духовного самовдосконалення особистості. Це властиво тільки філософії, яка органічно поєднує у собі знання і віру. На відміну від наукових, здобутих у результаті чуттєвого споглядання, «байдужих» понять, релігійні ідеї мають ідеальний, умоглядний характер. Їхнє значення полягає в тому, що, будучи відображенням прагнення людського духу піднятися над наявною, кінцевою дійсністю, лише вони дають змогу зрозуміти загальний сенс існування всієї світобудови, а також власного життя. Саме тому справедливим є твердження, що знання, позбавлене будь-яких керівних загальних (тобто релігійних) ідей, діє не творчо, а руйнівно [9, с. 32–35]. Водночас релігійні ідеї у П. Ліницького постають виховним елементом, пружиною внутрішнього життя людини, оскільки вони обов'язкові не лише для свідомості, а й для волі, яка досягає духовного освячення й очищення шляхом зусиль, боротьби і жертв. Тож завдяки вірі освіта як філософське зусилля стає чистим увиразненням свободи: починаючись з підсвідомої спонтанної потреби самовизначення і самовдосконалення, вона втілюється в особистісні форми переконань, що визначають мотивацію, а отже, напрямки і характер творчої діяльності людини.

Маркелін Олесницький сутність освіти визначає передусім під кутом моральності. Мета моральної діяльності людини, наголошує він, – це освіта або висвітлення образу Божого в особистості, утворення морального характеру, який, по суті, відповідає задуму Творця і є стабільним спрямуванням волі до добра. Звісно, така освіта неможлива без взаємодії із зовнішнім світом, удосконалення фізичних і душевних здібностей. Як зазначає мислитель, це спокусило деяких моралістів, зокрема Іммануїла Канта і Фрідріха Шляйєрмахера, перенести центр моральної осві-

ти зі ставлення людини до Бога і власного сумління на правові відносини або на ставлення до фізичної природи. Проте, зауважує Олесницький, складна і копітка діяльність у суспільстві й у сфері матеріального виробництва часто стає на заваді духовному зосередженню, що необхідне для формування моральної особистості. Тимчасом своє вище завдання людина має шукати не у культивуванні природи, справедливому соціальному устрої, а в царстві особистостей, у «сфері духу», аби на основі власного внутрішнього скарбу, глибини душі розвивати особисті стосунки. Адже долю душі, вказує вчений, визначає не безособовий, а особистий духовний зв'язок. Тому моральна освіта, не обмежуючись земним життям, має охоплювати і вічність. Отже, центр ваги освіти треба розмістити в самій душі, у її стосунках із Богом [11: 1888, № 1, с. 178–181]. Саме тут для людини відкривається можливість здобути повну свободу, переходячи з одного ступеня моральної досконалості на інший. Наставою на цьому шляху, за Олесницьким, є відомі правила аскетички – критичне ставлення до себе, поступовість, внутрішня зосередженість, постійна енергійна рішучість долати гріх і розсудливість, розбірливість у спілкуванні, пам'ять про смерть, а надто – віра і надія на допомогу Божої благодаті. Результат моральної освіти, зазначає філософ, має вимірюватися не боротьбою з недоліками індивідуальної і загальнолюдської природи, як це пропонує Кант, а тим, наскільки душа укріпилась у прагненні добра, внутрішнім настроєм і станом «святого та блаженного спокою», коли «в душі живе Христос» [11: 1889, № 2, с. 221–231]. Тоді людина цілісно і розумом, і любов'ю охоплює весь світ і пізнає себе, розкриваючи у співтворчості з Богом неповторність власної душі.

Формування концепції освіти Сильвестра Гогоцького відбувається у полі специфічної філософсько-педагогічної проблематики. Визначаючи освіту як «культывацію», певну здатність фізичних і душевних сил людини до самовдосконалення, він об'єднує в єдине ціле окрему особистість і народ, культуру, до яких вона належить [4]. Як людині, вважає мислитель, притаманний одвічний потяг до «вдосконалення свого безпосередньо даного чуттєвого стану, до перетворення його на інший», якнайліпший, так і культура є колективним «неоссяжним і складним», «безперервним і найрізноманітнішим перетворенням безпосередньо даних нам матерій і сил нашим тілесно-душевним еством». Мета цього перетворення – не лише забезпечити індивідуальне і родове фізичне «існування за несвідомим інстинктом», а й свідомо здійснити на своєму конкретному місці й у суспільних відносинах загальний людський закон, загальний по-

рядок життя, в якому людиною керує розуміння обов'язку, потреба його виконувати [2: вип. 2, с. 18–20]. Тож освіта, в розумінні Гогоцького, – це взаємовіддзеркалення і гармонія особистості й культури.

Звісно, погоджується філософ, людина не народжується вже освіченою і готовою до людського способу життя. Аби досягти гармонії із соціальним середовищем, а отже, і піднятися на певний рівень розвитку, їй потрібно розвинути свої сили [2: вип. 2, с. 2, 19]. З огляду на це в освіті, що, власне, триває все життя, мислитель виокремлює особливий період «виховної освіти». Вона не відрізняється від «освіти взагалі» по суті, адже так само розвиває зовнішні й внутрішні сили людини, збагачує її знаннями про навколишній світ і себе, «оформлює», конкретизує її свободу. Натомість «виховна освіта» має низку кількісних і якісних відмінностей. По-перше, вона обмежена у часі – починається з народження дитини, здійснюється під впливом догляду, дисципліни, навчання і завершується тоді, коли молода людина стає здатною до самовдосконалення [2: вип. 1, с. 2–3]. По-друге, під час «виховної освіти» увагу здебільшого приділяють тому, щоб тренувати сили, набувати корисних навичок, а не їхньому використанню у творчій праці. Проте мислитель зазначає, що через навички людина пристосовує свій «тілесний механізм» до виконання намірів розуму, свobodної волі, увиразнюючи у мініатюрі космічну гармонію причинного і цілеспрямованого порядку речей [2: вип. 2, с. 30]. А по-третє, «виховна освіта» відрізняється від справжньої формою. Якщо свідоме самовдосконалення дорослого – це чиста самодіяльність, то духовний і фізичний розвиток дитини відбувається лише під впливом старших і досвідчених.

С. Гогоцький вказує також сутнісні ознаки освіти. Освічена людина, вважає він, завдяки навичкам дисципліни ніби сконцентрує свою енергію, що проявляється не в хаосі, не в диких поривах пристрасті, а в гармонії, у трудовому устрої і ритмі діяльності [2: вип. 2, с. 43]. Вона стає здатною до самодіяльності у соціальному середовищі, окреслюючи коло особистих стосунків на основі моральних міркувань, потреби збереження чистоти власної душі. Водночас освіту філософ пов'язує з внутрішніми засобами самовдосконалення. На вищому рівні розвитку, зазначає він, людина наповнює своє внутрішнє життя етичними смислами, заглиблюється у власну душу, щоб критично осмислити її стан і досвід, а цьому допомагають «зразкові літературні твори». Але, крім цієї теоретичної умови, повинна здійснюватися не менш важлива практична, що остаточно визначає зміст і спрямованість душевного життя. Усі промені нашої осві-

ти, наголошує С. Гогоцький, мають зосередитися, зрештою, в одній певній галузі праці, звільняючи від туманних мрій і відкриваючи можливості для творчого застосування внутрішньої енергії. В результаті, центр особистості закріплюється у волі, яка здатна до внутрішньої боротьби, до руху щаблями моральної досконалості [2: вип. 2, с. 45–46]. В ідеалі ж освіта має привести до гармонії між знанням зовнішнього світу і самопізнанням, яка є не грою індивідуальних сил, а здійсненням гармонії усієї світобудови, «речовинних причин явищ» і розуму, що їх осмислює [3, с. 24]. Так, за концепцією С. Гогоцького, освічена людина відображає у собі не лише культуру, а й увесь космос, а освіта нагадує філософію.

Памфіл Юркевич ознаки освіти вбачає у розвинутих сумлінні, смаку і мисленні [15, с. 122–123]. Природні для людини принципи здобування освіти, як і розбудови культури взагалі, вважає вчений, слід шукати у філософії. Найяскравіше вони втілені у вченнях Платона і Канта [14, с. 108]. Так, перший принцип вимагає визнавати об'єктивність ідей блага і добра, приймати їх на віру. Тимчасом саме дитячій душі притаманна довірливість, що становить природну передумову формування однієї з найважливіших якостей зрілого освіченого духу – мати свідому віру, а з нею – певні образи чи зразки, тобто критерії розрізнення «у кожному окремому досліді істинного і помилкового, доброго й злого, прекрасного й огидного» [15, с. 122–123]. Водночас засвоєння об'єктивних знань, на думку філософа, підтримує властиві дитині «споглядальний напрямок духу», безкорисливий інтерес до дійсності. Кантівський принцип, який визначає культуру як особистий рефлекс і вправління особистих сил, так само суголосний природним потягам дитини до самостійності й випробування себе. Завдяки його застосуванню освіта стає «другою природою» людини. «Перша природа», тобто органи чуттів, пояснює П. Юркевич, нездатна зумовити багатство й напруженість душевного життя. Численні й складні його форми, які знаходимо у зрілій душі, утворюються із вражень від зовнішнього світу лише під впливом виховання й освіти [16, с. 429]. Саме виховання й освіта впливають на «першу природу» таким чином, що змінюють елементарні фізичні відчуття за допомогою спеціального режиму, тренувань, навчання, занять, привичаювання до певного способу життя [16, с. 421]. Мислитель навіть називає такі вторинні структури сприйняття «особливими, породженими освітою, органами чуттів» [16, с. 423]. У тілесному плані до них належать звички як усталені форми дії органів тіла і способу життя [16, с. 462–463], в інтелектуальному – «розумовий такт» як штучно

сформована якість розуму діяти несвідомо і безпомилково, пізнавати істину відразу, немовби чуттям [13, с. 215], і в духовному – прагнення й інтереси, що склалися впродовж життя [16, с. 434–435]. Отже, побудована на платонівському і кантівському принципах, освіта в П. Юркевича постає своєрідною призмою світосприйняття, пізнання і самопочуття, огранюванням людської природи.

Ці філософські засади освіти передбачають не лише кількісний розвиток загальних природних здібностей, а і якісні перетворення. Прийняття і засвоєння норм, зразків, ідеалів, зазначає П. Юркевич, звільняє від «внутрішньої суб'єктивності», хаосу пристрастей і бажань, дає змогу пізнавати себе, дослухаючись до вищого ладу власної особистості, до творчих імпульсів серця [12, с. 157]. Органи ж чуттів «другої природи» – розвинуті форми душевного життя – звільняють від «сліпого впливу речей» [16, с. 423], тобто не дозволяють потоку зовнішніх вражень заповнити свідомість, і озброюють здатністю до діяльності, яка, завдяки звичкам, автоматизму органів тіла, почуттів і розуму, може наповнитись особливим

творчим змістом, розкрити життя серця: «Коли автоматично виконується діяльність, – наголошує філософ, – то наша воля ліпше контролює те, що має особливе значення у цій дії і що надає їй дедалі більшої цінності» [16, с. 463]. Освіту, яка об'єктивує та розвиває, звільняє сили людини і спрямовує їх на вирішення творчих завдань, за П. Юркевичем, природно порівнювати з філософуванням – самопізнанням і вільним творенням внутрішнього світу.

Таким чином, у творчості київських філософів-академістів освіта – це, так би мовити, уособлення філософії: постійна рішучість людської особистості, яка пізнає себе, світ і Бога, культивує власні сили, охоплює цілісність буття інтелектуально, емоційно, діяльно. Сподіваємося, уроки професійного філософського аналізу проблеми сутності освіти, увиразнення національних цінностей у філософсько-педагогічному теоретизуванні, які дають київські академічні філософи XIX – початку XX ст., допоможуть сучасній українській філософії освіти прокласти своє русло в магістральному потоці світової філософії.

1. Бим-Бад Б. М. Образование / Б. М. Бим-Бад, А. В. Петровский // Российская педагогическая энциклопедия : в 2 т. / гл. ред. В. В. Давыдов. – Т. II (М–Я). – М. : Большая рос. энцикл., 1999. – Режим доступу: <http://www.otrok.ru/teach/enc/index.php>. – Назва з екрана.
2. Гогоцкий С. С. Краткое обозрение педагогики или науки воспитательного образования / С. С. Гогоцкий. – 1879–1882. – Вып. 1 : 1879. – [2], 111 с. ; Вып. 2 : 1882. – [2], 85 с.
3. Гогоцкий С. С. О различии между воспитанием и образованием в древние и новые времена / С. С. Гогоцкий. – [К]., 1874. – 24 с.
4. Гогоцкий С. С. Образование / С. С. Гогоцкий // Философский словарь, или Краткое объяснение философских и других выражений, встречающихся в истории философии / [С. Г.]. – К., 1876. – С. 61.
5. Гончаренко С. У. Освіта / С. У. Гончаренко // Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кременя. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 614–616.
6. Гончаренко С. У. Освіта / С. У. Гончаренко // Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – С. 241.
7. Линицкий П. И. Образовательное значение философии / П. И. Линицкий // Труды Киевской духовной академии. – 1872. – № 11. – С. 1–14.
8. Линицкий П. И. Пособие к изучению вопросов философии (элементы философского мирозерцания) / П. И. Линицкий. – Х., 1892. – 427 с.
9. Линицкий П. И. Философская пропедевтика / П. И. Линицкий. – Х., 1906. – 35 с.
10. Образование // Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. Бим-Бад. – М. : Большая рос. энцикл., 2002. – 528 с. – Режим доступу: <http://dictionary.fio.ru/>. – Назва з екрана.
11. Олесницький М. А. Из системы нравственного богословия / М. А. Олесницький // Труды Киевской духовной академии. – 1888. – № 1. – С. 163–205 ; 1889. – № 1. – С. 95–112 ; № 2. – С. 205–242 ; № 5. – С. 21–59 ; 1890. – № 6. – С. 218–233.
12. Юркевич П. Д. З науки про людський дух / П. Д. Юркевич // Вибране / Памфіл Юркевич. – К. : Абрис, 1993. – С. 115–221.
13. Юркевич П. Д. Курс общей педагогики с приложениями / П. Д. Юркевич. – М., 1869. – XVI, 404 с.
14. Юркевич П. Д. План и силы для первоначальной школы / П. Д. Юркевич // Журнал Министерства народного просвещения. – 1870. – № 3. – С. 1–29 ; № 4. – С. 95–123.
15. Юркевич П. Д. Чтения о воспитании / П. Д. Юркевич. – М., 1865. – 272 с.
16. Юркевич П. Д. Язык физиологов и психологов / П. Д. Юркевич // Философские произведения / П. Д. Юркевич. – М. : Правда, 1990. – С. 358–465.

S. Kuzmina

KYIV ACADEMISTS XIX – BEGINNING XX CENTURY ABOUT ESSENCE OF EDUCATION

In the article the views of the Kyiv academic philosophers XIX – beginning XX century Silvestr Gogotskyi, Pamfil Yurkevich, Petro Linitskyi, Markelin Olesnitskyi are analysed according to which education is realization of essence lines and personality embodiment of philosophy, the way of spiritual self-perfection of man.

Keywords: Kyiv academic philosophy XIX – beginning XX century, philosophy of education, essence of education.